

EWA PIOTROWSKA

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
Instytut Filozofii
e-mail: piotrow@amu.edu.pl

Filozofie Skandynawów czy filozofia skandynawska? Dyskusje i dylematy¹

W Skandynawii, a bardziej jeszcze poza granicami tego regionu Europy, często słyszymy, że małe narody mają ograniczone osiągnięcia w gospodarce, życiu społecznym, nauce i kulturze, a zatem również w filozofii. Dziewięćmilionowy naród szwedzki jest małym społeczeństwem, rozporządza jednak ekonomiką średniej wielkości i co najmniej na takim poziomie można kwalifikować jego osiągnięcia naukowe (zwłaszcza w naukach przyrodniczych oraz matematyce) i kulturowe, ale stopień postępu cywilizacyjnego i zagospodarowania daleko wykracza poza średnią europejską. Rozwoju i tradycji kulturowej filozofii nie tworzą też wyłącznie – jak zwykliśmy sądzić – wielkie narody (np. Francuzi, Niemcy, Anglicy), a szczególnie wybitne, powszechnie znane osobowości filozofów wywodzące się z tych narodów. Przed traktowaniem filozofii jako domeny naukowo-kulturowej „wielkich społeczeństw” ostrzegają m.in. polscy filozofowie (np. Jan Woleński)². Nie trudno bowiem zauważyć, nieco rzecz uogólniając, że znaczny wkład do dorobku duchowo-cywilizacyjnego Europy miały narody małe i średnie, często od wieków usytuowane na peryferiach naszego kontynentu, a do nich należą z pewnością społeczeństwa skandynawskie.

¹ Wykład wygłoszony dla studentów filozofii w ramach zajęć fakultatywnych.

² Por. posłowie Jana Woleńskiego do tłumaczonej na język polski pracy: E. Coreth, P. Ehlen, G. Haeffner, F. Ricken, *Filozofia XX wieku*, tłum. M. L. Kalinowski, Antyk, Kęty 2004, s. 269.

Nie na tym bynajmniej kończą się spory o rangę filozofii w kulturze i nauce małych społeczeństw. Trwają dyskusje, o szerszym już zasięgu, co do charakteru i przeznaczenia nauki, czy jest ona w swej istocie uniwersalna (ogólnoludzka), czy też regionalna (względnie makroregionalna – europejska, skandynawska), czy wreszcie ściśle narodowa. Najczęściej zgadzamy się, że nauki przyrodnicze, matematyka i technika mają wymiary i przeznaczenie uniwersalne, ponadnarodowe i ogólnoludzkie. W przypadku nauk humanistycznych i społecznych można mówić o trzech zasadniczych płaszczyznach ich rozwoju:

1) ogólnoludzkiej (uniwersalnej), która często pojawia się w debatach o istocie i przeznaczeniu w epoce zglobalizowanej wiedzy;

2) europejskiej, ponadnarodowej i makroregionalnej, gdzie dyskusje dotyczą funkcjonowania nauki (także nauk filozoficznych) w ujęciu regionalnym, a zatem skandynawskim. Pojawia się tu dylemat funkcjonowania odrębnych filozofii skandynawskich czy też jednej wyobrażonej filozofii skandynawskiej;

3) narodowej, gdzie można orzekać o filozofii szwedzkiej, duńskiej, norweskiej i fińskiej. Benedict Anderson pisał o kształtowaniu się również w dziedzinie duchowej i naukowej narodowej wspólnoty wyobrażonej³.

O dawnej kulturze skandynawskiej zwykliśmy mówić, że jest ona nordycka, staronordycka, norrońska lub nawiązuje do epoki wikińskiej (ok. 800 do ok. 1070 r.). W XIV wieku zaczynają wykształcać się języki skandynawskie i stopniowo tworzą się odrębne kultury, np. szwedzka i duńska. Wraz z przyjęciem protestantyzmu w Skandynawii tworzy się nie tylko określona wspólnota religijna, ale myśl protestancka coraz bardziej przyjmuje charakter postawy filozoficznej. W XVII i XVIII wieku, w dobie kształtowania się Szwecji wielkomocarstwowej, filozofia podlega procesom etatyzacji, a zatem służy określonym potrzebom ideologicznym, instytucjonalnym oraz mentalnym państwa szwedzkiego. Do potrzeb praktycznych dostosowana jest filozofia prawa, moralności i religii⁴. W pierwszej połowie XVIII wieku w protestantyzmie skandynawskim upowszechnił się nowy nurt religijny – pietyzm, z odmiennym ideałem pobożności i religijnej wrażliwości, jako opozycja wobec standardowej ortodoksji protestanckiej z określoną ideową postawą filozoficzną⁵. Merkantylnizm, fizjokratyzm i protekcjonizm w myśli ekonomicznej XVII

³ Por. B. Anderson, *Wspólnoty wyobrażone. Rozważania o źródłach i rozprzestrzenianiu się nacjonalizmu*, tłum. S. Amsterdamski, Znak, Kraków 1997.

⁴ Kwestię kształtowania się poszczególnych tożsamości etnicznych, formowania narodów i bliskich relacji z tradycjami własnej państwowości wśród Skandynawów szczegółowo omawia praca zbiorowa historyków skandynawskich: S. Tägil (red.), *Ethnicity and Nation-Building in the Nordic World*, Hurst, Copenhagen – London 1998. Kształtowanie się lokalnych etnosów (społeczności, względnie wspólnot duchowo-kulturowych) ma wielowiekowe uzasadnienie historyczne, a częściowo również geograficzne. O szwedzkiej filozofii XVII i XVIII wieku szerzej: E. Piotrowska, *Myśl filozoficzna w Szwecji. Od mistycyzmu do radykalizmu*, Wyd. Naukowe UAM, Poznań 2006, ss. 33–66.

⁵ Pietyści, domagając się zreformowania ortodoksyjnego protestantyzmu, zrezygnowali z instytucji Kościoła i tworzyli grupy ludzi modlących się w domach. W relacjach między

i XVIII wieku miały również swoje uzasadnienie w filozofii skandynawskiej i znów potrzeby praktyczne były stawiane na pierwszym miejscu.

Począwszy od drugiej połowy XVIII wieku (Oświecenie), a nawet od epoki Romantyzmu, kształtuje się ponadnarodowe pojęcie tego, co nordyckie (od „Norden”, czyli północ) i skandynawskie. Skandynawowie używają najczęściej tego samego pojęcia „Norden” (względnie „nordisk” – nordycki), ale poza tym regionem (np. w świecie anglosaskim, w Polsce, w Rosji) stosowane jest określenie „Skandynawia”, względnie „skandynawski”⁶. W dobie Romantyzmu, zwłaszcza w szwedzkim i duńskim środowisku naukowym, pojawiła się ideologia jedności ludów skandynawskich, czyli panskandynawizm (w odniesieniu do potrzeb ekonomicznych i społecznych nosił on nazwę neoskandynawizmu)⁷. W środowisku studenckim Skandynawii tamtych czasów pojęcie „Norden” było najczęściej używane (niekiedy poza literaturą również do potrzeb propagandowych).

W okresie powojennym ruch jedności oraz integracji skandynawskiej przyjmuje charakter zorganizowany, m.in. dzięki działalności Rady Nordyckiej i jej licznych wyspecjalizowanych instytucji, zwłaszcza w dziedzinie kultury, oświaty i nauki⁸.

Tożsamość współczesnego Skandynawia (np. Szweda, Duńczyka, Norwega, Fina) jest w swoim rozwoju i znaczeniu wielopłaszczyznowa:

1. Na poziomie lokalnym (mikroregionalnym) Szwed może czuć się kulturowo i duchowo mieszkańcem takich krain, jak Skania czy Dalarna, Norweg – Gudbrandsdalen, Duńczyk – Jutlandii. Skandynawia jako region geograficzny jest zatem obszarem historycznie wykształconych społeczności.

2. Na płaszczyźnie narodowej można wymienić Szwedów, Norwegów, Duńczyków, Finów, Farerów (na Wyspach Owczych), Inuitów (mieszkańców Grenlandii).

3. Coraz bardziej w społeczeństwach skandynawskich upowszechnia się przekonanie, że w następstwie ruchów migracyjnych dawna struktura homoge-

człowiekiem i Bogiem obowiązywała – według nich – zasada wewnętrznego przeżycia religijnego, a nie kościelne obrzędy. Rezygnowali z zabaw, tańców, picia alkoholu i tak popularnej wówczas gry w karty. Opowiadali się za szczególną rolą oraz znaczeniem pracy i wypełnianiem obowiązków. Pietyści skandynawscy wprowadzili też zasady powszechnego nauczania, zwłaszcza najuboższych.

⁶ Por. wywody duńskiego historyka Uffe Østergårda: *The Geopolitics of Nordic Identity. From Composite States to Nation-States*, w: Ø. Sørensen, B. Stråth (red.), *The Cultural Construction of Norden*, Scandinavian University Press, Oslo 1997, ss. 25–71. O genezie pojęcia Skandynawii pisze Mary Hilson: *The Nordic Model. Scandinavia since 1945*, Reaktion Books, London 2010, s. 11 i nn. Hilson uzasadnia, że pojęcie Skandynawii odnosi się przede wszystkim do regionu historycznego (w niemieckiej tradycji naukowej: Geschichtsregion).

⁷ B. Piotrowski, *Tradycje jedności Skandynawii. Od mitu wikingów do idei nordyckiej*, Wyd. Naukowe UAM, Poznań 2006, s. 60 i nn. Por. M. Hilson, *Pan-Scandinavism and Nationalism in the Scandinavian States: Civic and Ethnic Nationalism in Denmark, Norway and Sweden*, w: M. Hewitson, T. Baycroft (red.), *What is a Nation? Europe 1789–1914*, Oxford University Press, Oxford 2006, ss. 192–209.

⁸ B. Piotrowski, *Integracja Skandynawii. Od Rady Nordyckiej do wspólnoty europejskiej*, Wyd. Naukowe UAM, Poznań 2006.

niczna przestała istnieć. Szwedzi obecnie twierdzą, że budują podstawy państwa multietnicznego oraz multikulturowego, a zatem w swej istocie heterogenicznego. Rzeczywiście, w dziewięciomilionowej Szwecji ponad milion mieszkańców stanowią nie-Szwedzi. Przeszło czterysta tysięcy „obcych” zamieszkuje ponad czteromilionową Norwegię i tyleż pięciomilionową Danię. Skandynawia jako całość jest zatem obszarem etnicznie i kulturowo różnorodnym.

Jednocześnie we wszystkich krajach skandynawskich pojawiły się spontaniczne ruchy społeczne na rzecz ożywienia i spotęgowania uczuć narodowych, będących częścią świadomości obywatelskiej, umysłowej i mentalnej. Świadomość narodu w poszczególnych społeczeństwach skandynawskich bowiem nie słabnie. Ujawnia się to np. w ksenofobicznym nastawieniu do imigrantów (np. w Danii, Norwegii). Pojęcie multietniczności jest więc przeznaczone na użytek zewnętrzny, „propagandowy”, podczas gdy w demograficznej strukturze wewnętrznej umacnia się tożsamość narodu przy istnieniu grup etnicznych (np. emigrantów)⁹.

Na poziomie makroregionalnym również w odniesieniu do zagadnień etnicznych traktujemy Skandynawię jako całość geograficzną, historyczną, społeczno-gospodarczą. Niekiedy stosuje się pojęcie „świadomości skandynawskiej”, względnie „świadomości nordyckiej”, ale dla przeciętnego Szweda nie ma to większego znaczenia, gdyż są to raczej akademickie stereotypy pojęciowe¹⁰.

Warto zwrócić uwagę na jeszcze kilka ważnych czynników natury geograficzno-historycznej odnoszących się do Skandynawii jako wydzielonego regionu (względnie makroregionu):

1. Skandynawia jest pojęciem geograficznym czy nawet geopolitycznym. Jako Fennoskandia usytuowana jest geologicznie na płycie granitowej i dotyczy to Norwegii, Szwecji i Finlandii. Dania jest natomiast związana geograficznie z Wielką Niziną Niemiecką, zaś skandynawskie wyspy atlantyckie (Islandia, Wyspy Owcze, Grenlandia) są geograficzną częścią kontynentu amerykańskiego.

2. Skandynawia jest regionem historycznie ukształtowanym, a od paleolitu i epoki wikińskiej dzieje jej poszczególnych krajów wzajemnie się splatają. Z jednej strony kształtuje się dość wieloznaczne poczucie tożsamości skandynawskiej, a z drugiej – poszczególne narody i społeczeństwa mają odrębną tożsamość etniczną, ukształtowaną historycznie¹¹.

3. Po wojnie Skandynawowie zbudowali zręby własnej wspólnoty ekonomicznej. Jako taka podlega ona procesom integracji i to w podwójnej formie:

⁹ Rozwój nacjonalizmu w poszczególnych krajach skandynawskich ma uzasadnienie historyczne i kulturowe. W odniesieniu do Szwecji szczególnie przydatne jest studium Patrika Halla pt. *Den svenskaste historien: Nationalism i Sverige under sex sekler*, Carlsson, Stockholm 2000.

¹⁰ Niekiedy można spotkać podział Skandynawii na część bałtycką i atlantycką (do której włącza się Islandię, Wyspy Owcze oraz Grenlandię). Por. K. Hastrup (red.), *Den nordiske verden*, t. II, Gyldendal, Århus 1992, ss. 11–18.

¹¹ Por. analizę historyczności Skandynawów szwedzkiego badacza Haralda Gustafssona: *Om Nordens historia*, „Scandia”, vol. LXVII, 2001, ss. 187–192.

wewnętrznej, czyli w granicach Skandynawii, i zewnętrznej, czyli w relacjach z ponadnarodowymi zrzeszeniami ekonomicznymi, takimi jak Europejska Strefa Wolnego Handlu czy Unia Europejska (poza Islandią, Wyspami Owczymi, Grenlandią i Norwegią pozostałe państwa skandynawskie są członkami Unii).

4. W latach 50.–70. XX wieku Skandynawowie tworzyli, zwłaszcza w polityce społecznej, podstawy społecznego państwa opiekuńczego (inaczej: państwa dobrobytu). W związku z tym często można spotkać się z nazwą „nordycki model polityki społecznej”. Zagadnienie to zostało opisane w licznych pracach historyków oraz politologów, nie tylko skandynawskich.

5. Skandynawię jako wspólnotę polityczno-ustrojową cechują duże podobieństwa w działalności parlamentarnej, w strukturach partii politycznych, w prowadzeniu kampanii wyborczych i formowaniu gabinetów rządowych, wreszcie w założeniach polityki zagranicznej poszczególnych krajów skandynawskich. Trudniej natomiast przebiega proces „skandynawizacji” w polityce bezpieczeństwa i w działalności obronnej poszczególnych państw (w tym przypadku istotna rola przypada NATO).

6. Skandynawia bywa przedstawiana jako wydzielona regionalna wspólnota kulturowa. Istnieją duże podobieństwa w prowadzonej przez poszczególne kraje skandynawskie polityce kulturalnej, a nawet naukowej (np. w jej finansowaniu i programowaniu). Zjawiska i procesy kulturowe mogą zachodzić w obrębie Skandynawii, ale o kulturze skandynawskiej jako określonej ideowej oraz artystycznej wspólnocie trudno mówić. W świadomości Skandynawów nie istnieje bowiem jednolity skandynawski (tj. regionalny) wzorzec kulturowy. Niekiedy stosuje się określenie „skandynawskie wzornictwo”, które ma pewne cechy wspólne, lecz jednocześnie wyodrębniamy poszczególne kraje skandynawskie z ich własnym dorobkiem w tej dziedzinie¹².

Poszczególne kultury pod względem rozmiarów terytorialnych mogą być mikroregionalne. Dotyczy to kształtowania się kultury ludowej określonej krainy, np. Vestlandu w Norwegii, Jutlandii w Danii czy Botnii w Finlandii. Kultury te są w istocie przede wszystkim narodowe, stanowiąc następstwo ich wielowiekowego rozwoju. Tym, co wspólne dla Skandynawów, jest przede wszystkim staronordyckie dziedzictwo kulturowe (inaczej zwane norrońskim)¹³.

Jeśli stawiamy pytanie, czy istnieje w sensie ideowym „kultura nordycka”, względnie „kultura skandynawska”, odpowiedź jest przecząca. Może wprawdzie zaistnieć, jeśli funkcjonuje w następstwie określonych instytucjonalnych umów i założeń działalności kulturowej, np. w ramach Rady Nordyckiej. Pojawiają się jeszcze inne kwestie z tym związane, choćby możliwość praktycznego istnienia

¹² Por. Ch. i P. Fiell, *Scandinavian design*, Taschen, Köln – London 2005; a w literaturze angielskiej: D. Sokol, *Contemporary Design in Scandinavia*, DOM publishers, Berlin 2011.

¹³ W okresie wikińskim owa kultura staronordycka miała sporo cech wspólnych, np. w rozwoju literatury (sagi, poezja skaldów, dawne kroniki), sztuki czy określonych idei.

„języka skandynawskiego”. W latach 60. i 70. XX wieku podejmowane były nawet próby skonstruowania takiego języka, ale nie przyniosło to pozytywnego rezultatu. Owo „skandynawskie esperanto” miało powstać ze słowotwórstwa współczesnych „żywych” języków nordyckich. Istnieją natomiast języki narodowe: duński, szwedzki, norweski, islandzki, fiński, farerski (na Wyspach Owczych), inuicki (zwany niekiedy językiem grenlandzkim) czy języki Samów (Lapończyków).

Trudno również mówić o odrębnej literaturze skandynawskiej, chociaż w jej ramach można doszukać się regionalnych podobieństw. W powszechnym rozumieniu stosujemy pojęcie literatur skandynawskich, uwzględniając wyłącznie kryterium narodowe, choć można rozważać cechy wspólne literatury szwedzkiej, duńskiej, islandzkiej czy norweskiej.

Z pewnością nie ma tego, co można by określić „filozofią skandynawską” i to w znaczeniu naukowym, praktycznym, ideowym oraz mentalnym. Jak zatem umiejscowić pojęcie „filozofii skandynawskiej” jako określonego stereotypu znaczeniowego? Można o niej dyskutować tylko w dwóch przypadkach:

1. W rozumieniu terytorialnym, jeśli rzecz dotyczy filozofii i filozofów tworzących na terenie Skandynawii. Rozumiemy to w takim samym znaczeniu, jak filozofię zachodnioeuropejską. Filozofia skandynawska jest zatem kształtowana, rozwijana i upowszechniana poprzez działalność określonych szkół i kierunków na terenie Skandynawii. W sensie geograficznym czynnik przynależności terytorialnej spełnia więc rolę najistotniejszą. Lokacja filozofii pojmowanej instytucjonalnie odnosi się przede wszystkim do uniwersytetów oraz instytutów, w których naucza się i prowadzi badania naukowe dotyczące umownie filozofii skandynawskiej, jako złożonej z poszczególnych filozofii narodowych (np. szwedzkiej, duńskiej)¹⁴.

2. W doszukiwaniu się określonych podobieństw rozwojowych pomiędzy twórcami filozofii w regionie skandynawskim (oczywiście w odniesieniu do innych kulturowo odmiennych regionów intelektualnych Europy). Filozofia uprawiana w regionie skandynawskim zachowuje „odrębności lokalne”, bowiem wykształciła się przez wieki z rodzimych wartości duchowych, kulturowych, a także społecznych. Taki proces intelektualny zachodzi w poszczególnych krajach skandynawskich oraz w Skandynawii jako całości, i to od epoki wikingów począwszy, wykształcała się w długiej perspektywie czasowej swoista skandynawska „ekologia” duchowo-intelektualna, wpływająca na rozwój tego, co umownie określa się „filozofią skandynawską”. Uważam jednak, że płaszczyzną rozwoju filozofii są poszczególne kraje i społeczeństwa regionu skandynawskiego.

¹⁴ W takim rozumieniu filozofii narodowej, tj. szwedzkiej, por. E. Piotrowska, *Myśl filozoficzna w Szwecji...*; eadem, *Dzieje myśli szwedzkiej XX wieku. Od narodowego konserwatyzmu do globalizmu*, Wyd. Naukowe UAM, Poznań 2006. Narodowy punkt widzenia w interpretacji filozoficznej można odnieść także do poszczególnych osób z różnych okresów historycznych. Por. także: E. Piotrowska, B. Piotrowski, *Święta Brygida Szwedzka na tle swoich czasów*, Wyd. Naukowe UAM, Poznań 2005.

Powstaje jednak pytanie, jakimi specyficznymi cechami i wartościami charakteryzują się filozofie krajów i społeczeństw regionu skandynawskiego, tworzone najczęściej w środowisku akademickim.

1. W czasach nowożytnych i najnowszych w rozwoju różnych kierunków i trendów filozoficznych największe osiągnięcia mają takie narody, jak: Francuzi, Niemcy, Anglicy i Włosi. Wśród społeczeństw germańskich w rozwoju myśli filozoficznej Skandynawowie wyraźnie ustępują Niemcom i Anglikom. W filozofii szwedzkiej, duńskiej i norweskiej brakuje wielkich nazwisk o wymiarze ponadnarodowym. W przypadku Danii może jedynie Søren Kierkegaard i Nicolai J. S. Grundtvig znaleźli międzynarodowe uznanie. W szwedzkiej filozofii poza Christopherem Jakobem Boströmem jedynie Emanuel Swedenborg ze swoją mistyczną i religijną filozofią zyskał popularność europejską, a może i światową. Większym uznaniem cieszyli się również twórcy filozofii języka szkoły kopenhaskiej. Poza Norwegią mało znana w Europie jest myśl filozoficzna tego kraju (być może oprócz twórczości Arne Næss, i to z dziedziny ekofilozofii). Zatem myśl filozoficzna społeczeństw skandynawskich zajmuje ograniczone miejsce w porównaniu z rolą naukową i osiągnięciami filozoficznymi kultury Francji czy Niemiec. Nie oznacza to jednak braku potrzeby zapoznania się chociażby z najważniejszymi kierunkami filozofii krajów skandynawskich. W ostatnich dwóch stuleciach myśl filozoficzna, np. szwedzka i duńska, jest wprawdzie otwarta na wpływy filozofii niemieckiej, angielskiej i francuskiej, ale tworzy również własne, często niepowtarzalne wartości poznawcze i koncepcyjne.

2. W filozofii społeczeństw skandynawskich rośnie zainteresowanie filozofią języka, kultury i literatury. Przykładem może być filozofia duńska, w której m.in. Grundtvig jako filozof i wychowawca wpłynął istotnie na kształtowanie się językowo-etnicznej tożsamości Skandynawów, a szczególnie na rozwój XIX-wiecznej duńskiej świadomości narodowej. Szwedzka filozofia ożywiła myśl społeczną i socjalistyczną, zwłaszcza socjaldemokratyczną, jak również ukształtowała specyficzny rozwój rodzimej tożsamości narodowej. Tej miary filozofowie co Vilhelm Snellman i Johan Runeberg kształtowali fińską odrębność narodową, kulturową i polityczną. Finlandia była przykładem, gdzie działacz narodowy, publicysta i parlamentarzysta bardzo często łączyli swoje zainteresowania i aspiracje intelektualne z filozofią, od której wymagano uwzględnienia ideowo-koncepcyjnych pierwiastków narodowych. Wielkim twórcami narodowej literatury norweskiej – Henrikowi Ibsenowi i Henrikowi Wergelandowi – kwestie filozoficzne w dobie Romantyzmu nie były obce. Określona kultura literacka jakby współbrzmiała z kulturą filozoficzną, czego przykładem w literaturze duńskiej może być twórczość Georga Brandesa. Historia filozofii bardzo często wchodzi w zakres szerszej rozumianej historii idei. Uprawianie tzw. czystej filozofii ze względu na zapożyczenia i zapotrzebowanie natury społecznej w przypadku Skandynawii było ograniczone czy wręcz niemożliwe, co nie oznacza, że było pozbawione znaczących osiągnięć (np. w filozofii szwedzkiej).

3. Myśl filozoficzna społeczeństw skandynawskich kształtuje się dopiero w czasach nowożytnych. W Średniowieczu (np. filozofia religijna św. Brygidy), w okresie reformacji i XVII wieku filozofia szwedzka i duńska były jedynie odbiciem tego wszystkiego, co intelektualnie przeżywała Europa kontynentalna, a zwłaszcza Europa Zachodnia¹⁵. Dopiero w okresie Oświecenia (np. Emanuel Swedenborg w Szwecji) i Romantyzmu (np. Nicolai J. S. Grundtvig i Søren Kierkegaard w Danii) można mówić o stopniowym wykształcaniu się rodzimych środowisk filozoficznych – często można usłyszeć opinię, że w przypadku Skandynawii tamtejsze filozofie są przede wszystkim „filozofiami małych narodów”, z ich specyficznymi politycznymi, społecznymi i duchowo-religijnymi uwarunkowaniami, aspiracjami i potrzebami. Wśród miejscowych twórców kultury filozoficznej najczęściej to, co filozoficzne, łączy się z tym, co literackie i kulturowe. Małe skandynawskie etnozy, jak Islandczycy, Farerowie, Inuici oraz Samowie, właściwie nie wytworzyły własnej myśli filozoficznej. Pogląd o braku islandzkiej myśli filozoficznej należy przyjąć z pewnymi ograniczeniami.

4. Wśród skandynawskich twórców filozofii największe osiągnięcia mieli Szwedzi i Duńczycy. W XX wieku poważniejszym wkładem w rozwój filozofii, głównie nauk formalnych i przyrodniczych, mogli poszczycić się Finowie (np. Jaakko Hintikka, Eino Sakari Kaila, Georg Henrik von Wright) i Norwegowie (np. Arne Næss w filozofii nauk przyrodniczych i humanistycznych). W Danii opracowano podstawy filozoficzne strukturalizmu w językoznawstwie.

5. W Skandynawii rzadko mamy do czynienia z uprawianiem filozofii czystej. Mało kto nawet z tych bardziej znanych filozofów (może z wyjątkiem Kierkegarda i Boströma) parał się wyłącznie filozofią, chociaż i w tym przypadku nie rezygnowano z jej praktycznego zastosowania, np. w naukach prawnych, pedagogice i wychowaniu. Światopogląd religijny Kierkegarda wyrastał z realiów duńskiej ortodoksyjnej pobożności protestanckiej. Ci, którzy uprawiali filozofię, byli przyrodnikami, matematykami i logikami, ale w równym stopniu interesowały ich nauki humanistyczne i społeczne. W zamkniętym, lokalnym środowisku akademickim Kopenhagi, Uppsali i Lund interesujący się filozofią (także w znaczeniu naukowym) byli politykami, prawnikami, działaczami społecznymi, moralistami oraz teologami. Często wykorzystując założenia i wartości określonych doktryn filozoficznych, szukali praktycznych rozwiązań społecznych i politycznych. Mamy w tym przypadku do czynienia ze swoistą skandynawską „filozofią życia”, z jej wielostronnością zainteresowań oraz bliskością powiązań z codziennymi sprawami. W tym tkwi sedno tego, co można nazwać pragmatyzmem filozoficznym. W filozofii akademickiej (np. szwedzkiej) utrzymuje się do dziś tradycyjny podział na filozofię teoretyczną (czystą) i praktyczną. W przypadku szwedzkiej filozofii akademickiej o uprawianiu filozofii czystej piszę w dwóch wspomnianych pracach. W takiej filozofii „akademicka uczość” przeważała nad „praktycznym

¹⁵ Por. E. Piotrowska, B. Piotrowski, *Święta Brygida Szwedzka...*

wyczuciem” codziennych spraw życia politycznego, społecznego, prawno-administracyjnego czy nawet gospodarczego.

6. Do XX wieku trudno wydzielić określone uniwersyteckie ośrodki badań i uprawiania filozofii w ściśle filozoficznym znaczeniu oraz doraźnym, zwłaszcza społecznym funkcjonowaniu. Nawet jeśli filozofia rozwijała się w określonym środowisku akademickim (np. Uppsali, Oslo, Kopenhagi), to rzadko miała charakter profesjonalizmu akademickiego. Filozofowie gromadzący się w określonych szkołach i systemach musieli tworzyć i upowszechniać (m.in. w dydaktyce) filozofię na określone zapotrzebowanie środowisk politycznych, społecznych, ekonomicznych i religijnych (np. w rozbudowanym w Skandynawii protestanckim ruchu religijnym). Uczestniczyli w określonych debatach ideowo-filozoficznych, a co najważniejsze – przedstawiali swoiste ekspertyzy rozwiązywania praktycznych zadań i problemów (można to określić mianem akademickiej filozofii zaangażowanej).

7. Filozofia peryferyjnie usytuowanego w Europie regionu skandynawskiego nie rozwijała się jednak w izolacji, była bowiem podatna na prądy umysłowe z Europy kontynentalnej, a zwłaszcza Europy Zachodniej. W Oświeceniu i Romantyzmie największy wpływ na rozwój filozofii (np. szwedzkiej i duńskiej) mieli Niemcy (np. idealistyczna filozofia niemiecka) oraz Francuzi (literatura i filozofia francuskiego racjonalizmu oraz radykalnego jakobinizmu). Od lat 70. i 80. XIX wieku ważny był nie tylko ideowy impuls filozofii francuskiej i niemieckiej, lecz również filozofii brytyjskiej i amerykańskiej (wpływy szczególnie widoczne w latach 20. i 30. XX wieku). Filozofowie, zwłaszcza szwedzcy, duńscy i fińscy, odpowiednio zmieniali i aktualizowali treści filozoficzne z „europejskiego importu”, dostosowując je do własnych potrzeb. Zachodziła zatem swoista relacja pomiędzy założeniami oraz ideowymi impulsami filozofii rodzimej i obcej. Ze względu na barierę językową i mentalną (być może w mniejszym stopniu) filozofia z krajów zachodnioeuropejskich była najbardziej znana (znajomość języka niemieckiego, francuskiego i angielskiego była wśród Skandynawów najbardziej upowszechniona).

8. Cechą charakterystyczną rozwoju filozofii społeczeństw skandynawskich ostatnich dwóch stuleci był jej ścisły związek z naukami przyrodniczymi i to od doby Oświecenia począwszy (np. jest to widoczne w twórczości Karola Linneusza oraz Emanuela Swedenborga). Być może z XIX-wiecznych Niemiec przyjęła się praktyczna zasada mówiąca, że uprawianie określonej nauki przyrodniczej (np. fizyki, astronomii, biologii) należy łączyć z pewnymi filozoficznymi uogólnieniami i docieklivością ideową. Od przełomu XIX i XX wieku, wraz z rozwojem neopozytywizmu, ta więź przyrodnozawstwa z filozofią jeszcze bardziej się pogłębiła. Warto zauważyć, że w ostatnich latach również ekologia stała się obiektem dociekań i uogólnień filozoficznych (np. w filozofii szwedzkiej i norweskiej). Był to kolejny przykład przystosowania filozofii do rozwiązywania bieżących problemów.

9. Tym, co jest wyróżniające dla postępu myśli filozoficznej Skandynawii, zwłaszcza od lat 30. XX wieku, są jej bliskie związki z językiem jako środkiem ludzkiej komunikacji i zarazem obiektem badawczym, a także z naukami formalnymi – logiką i matematyką. Decydowały o tym nie tylko względy i wymogi uprawiania „czystej nauki”, ale pośrednio także możliwości rozwiązań praktycznych, inspirowanych szybko rozwijającymi się naukami ścisłymi. Powstawała możliwość wielofunkcyjności społecznej i badawczej czystej nauki. Kopenhaska szkoła językowa zapoczątkowała w filozofii badania nad społeczną i poznawczą rolą mediów, *notabene* niezwykle ważnych w dzisiejszych czasach przy zachodzących procesach globalizacji.

10. Myśl filozoficzna w krajach skandynawskich pozostawała w wielorakich powiązaniach z religią protestancką. W XIX wieku odrodzeniowe ruchy religijne o podłożu moralnym i naukowym, tak upowszechnione we wszystkich krajach skandynawskich, miały swoje filozoficzne uzasadnienie oraz ideową inspirację. W XX wieku np. filozofia szwedzka wraz z bardziej radykalnymi teologicznymi ruchami ideowymi głosiła potrzebę głębszych reform w procesach, które można nazwać modernizacją religii (tj. przystosowaniem jej do nowych wyzwań duchowych i potrzeb społecznych). Spory religijne, zwłaszcza w XX wieku, o podłożu filozoficznym w coraz bardziej świeckiej Skandynawii skłaniały do poszukiwania nowych zadań, potrzeb i uwarunkowań życia religijnego człowieka epoki postmodernistycznej i postindustrialnej. To niezwykle złożone zagadnienie we współczesnej filozofii i teologii społeczeństw skandynawskich nie zostało dotąd należycie wyjaśnione.

11. W XX wieku istotne sprawy globalizacji i integracji stają się przedmiotem uogólniających oraz ideowo inspirujących dociekań filozoficznych. W filozofii (np. szwedzkiej, duńskiej i norweskiej) coraz częściej przedmiotem zainteresowań są totalne zagrożenia dotyczące człowieka epoki postindustrialnej oraz informatycznej. Do globalnych problemów można zaliczyć niszczenie w wymiarze planetarnym środowiska naturalnego, szczególnie niebezpieczny w różnych regionach świata terroryzm, a także narkotyki i przestępczość zorganizowana, zwłaszcza wśród ludzi młodych i najczęściej w społeczeństwach ubogich¹⁶. Bardzo często filozofia jako nauka i filozofowie ją uprawiający (np. w Szwecji) współpracują z psychologami i socjologami w rozwiązywaniu różnych problemów natury praktycznej (np. społecznej, prawnej, moralnej).

12. Z rozwojem społeczno-politycznego ruchu kobiet (feminizm względnie neofeminizm) w Skandynawii kształtuje się filozofia będąca odpowiedzią na potrzeby zawodowe, społeczne, moralne i mentalne kobiet. Trwają dyskusje dotyczące nie tylko rozwoju odrębnej literatury kobiecej, lecz również filozofii feministycznej (zwanej także filozofią kobiecą).

¹⁶ Częściowo do tych zagadnień (np. problemów ekologicznych, terroryzmu) nawiązuję w pracy *Dzieje myśli szwedzkiej...*, *passim*.

Dochodzimy do dwóch zasadniczych wniosków:

1. Skandynawia jest przykładem tego, że w środowiskach intelektualnych oraz ideowych (w tym szczególnie akademickich) dochodzi do relacji wzajemnego przenikania, uzupełniania się oraz inspiracji duchowych i ideowych między tym, co narodowe (np. szwedzkie, duńskie, norweskie), a tym, co uniwersalne (np. skandynawskie, bałtyckie, europejskie). Owe relacje są szczególnie ważne w ostatnim ćwierćwieczu z powodu postępującej globalizacji i integracji. W tym kontekście udział filozofów w rozwiązywaniu, zwłaszcza w ostatnich dziesięcioleciach, „problemów globalnych” jest niezwykle ważny. Wskazałam zarazem na pewną odrębność podejmowanej tematyki filozoficznej w poszczególnych krajach skandynawskich, zwłaszcza w ośrodkach akademickich.

2. Nie można stosować pojęcia „filozofia skandynawska”, bo takiej faktycznie nie ma. Począwszy od drugiej połowy XVIII wieku wraz z rozwojem odrębnych filozofii narodowych można wprawdzie dostrzec pewne cechy wspólne, ogólnoskandynawskie. Mamy jednak do czynienia z rozwojem filozofii „narodowych” poszczególnych krajów skandynawskich, oczywiście w szerszym kontekście przenikania określonych idei i prądów filozoficznych, szczególnie z Europy Zachodniej i Stanów Zjednoczonych.

